

Kirjand on praktiline ülesanne

Tartu ülikooli raamatukogu direktor Peeter Olesk pidas veebruaris Läänemaa noortele loengu sellest, kuidas kirjutada kirjandit. Kuna kõik maakonna abiturientid loengut kuulata ei saanud, avaldame enne riigieksamit sellest lühikokkuvõtte.

Kirjand on sügavalt praktiline ülesanne — teie kohustus on gümnaasium lõpetada ja ülikooli sisse saada ning kirjand peab olema selle eesmärgi teenistuses. Vaba filosoferimine võib olla väga huvitav, aga ei pruugi garanteerida eesmärkide saavutamist. Seepärast tuleb kirjandi kirjutamisel ohjeldada fantaasiat.

Kirjandi järgi vaadatakse, mida te väärt olete. Iga inimese inimlik kohustus on näidata ennast võimalikult hästi. See aga ei tähenda, et kirjandis võiks olla eba-siiras.

Kirjand — see on kompositsioon

Tüütu sõna kompositsioon ei ole tegelikult midagi vägivaldset. Proportsiooni-tunde järgi saab öelda, kas inimene tajub maailma organiseeritust või mitte.

Te võite öelda, et seda on tunnis lõpmatuseni korrutatud. Aga on üks asi, mida te praegu veel ei taju, kuid sügisel tajute: teid võrreldakse. Ükskõik millised lohakused võivad saada teile saatuslikuks, sest teised on paremad, kuna nad ei ole lohakad. Sellepärast tuleb mõelda, millest te kirjutate ja missugustes vahekordades.

Sissejuhatuse nõue ei ole mitte ainult kirjandi, vaid ka näiteks teadusliku töö iseärasus — see on kõige kiirem viis asjaga tutvuda. Sissejuhatuse järgi otsustab lugeja, kas loeb loo läbi või mitte.

Võib muidugi tunduda, et see surub teid raamidesse. Aga kogu tänane elu kulgeb ka raamides. Siin saalis on meie raamiks välisseinad, aknad. Objektivne ruum loob raamid ja teistmoodi pole inimestel võimalik suhelda.

Kirjand on suhtlusvahend

Kirjand on praktiline ka selles tähenduses, et aitab suhelda. Te võite olla omavahel ükskõik kui avameelsed ja teie õpetajad võivad olla teid näinud väga pikka aega, aga on asju, mis võivad välja tulla alles kirjandis.

Vana korra järgi ülikooli astudes on olukord muidugi hoopis teine — seal on kirjand esimene tutvumisvahend. Sest mille muu järgi saab otsustada, kas te sobite üliõpilaseks.

Arvestage, et hetked, mille vältel saame teistega suhelda, on küllalt lühikesed. Kui selle hetke vältel inimlikku kontakti ei sünni, olemas kaotanud. Seda hetke tuleb kasutada — mida täpsemas ja efektiivsemas raamis teie sõnum on, seda parem. Niisiis: kompositsioon ei ole vägi-vald, see aitab teie sõnumil kohale jõuda.

Kompositsiooni väga vana reegel on, et asi, millest räägite, peab olema sisse juhutatud. Arutleva kirjandi puhul eeldab sissejuhatuse selliste teeside esitamist, mida te suudate või tahate põhjendada. See tähendab, et sissejuhatuse pole kunagi vaba, meeoluline mõtisklus.

Tsiteerimine ja refereerimine

Mida kirjutada sissejuhatusest edasi? Mis saab olla teeside arendus või teeside avamine?

Siin on jällegi mõned tehnilised nõksud — kui tsiteerida, siis täpselt, kui täpselt ei mäleta, siis refereerige.

Ärge tehke kunagi seda viga, et tsiteerite ebatäpselt ja kardate refereerida. Selle eest, mida te kirjutate, peate olema võimelised vastutama. Aga kui te vastutate vea eest, siis järelikult olete valmis ka karistuseks.

Tavaline viga on, et ei osata refereerida ja mõeldakse tsitaadid välja. Tsiteerida ebatäpselt on põhimõtteline viga. Üks, millest näeb, kas inimene käib tõega õigesti

ümber või mitte, ongi see, kuidas ta tsiteerib — täpselt või ebatäpselt.

Tsiteerimine on teise inimese seisukoha arvestamine. Kui te tsiteerite, siis järelikult on teil teist inimest ja tema mõtet vaja. Kui te aga käite sellega ümber lohakalt, näitab see, et teil pole niigi palju austust teise inimese vastu, et tema mõtet korralikult kasutada.

Kui te aga tõesti ei mäleta muud, kui asjamõtet, siis sõnade asemel mõtte edasiandmine ongi refereering. Refereering ei ole kunagi halvem kui tsiteering.

Kirjutaja eesmärk ei ole kasutada võimalikult palju tsitaate. Eesmärk saab olla anda ükskõik kelle mõtte edasi jõukohasel viisil ja selle täpsusega, mille eest te vastutate.

Segadust ei tohi olla

Kui te kirjandis ainult refereerite, tekib küsimus, mis te ise arvate, on teil mingi arusaam maailma asjadest või mitte.

Olen rõhutanud kirjandi kui peegli olemust. Teie kirjandist otsitakse seda, kas teie peas valitseb mingi kord või ei.

Segadus tekib põhjusel, et informatsiooni jagatakse rohkem, kui suudame vastu võtta. Selles segaduses korda luua ei ole kerge, aga lõpu- või sisseastumiskirjandilt oodatakse, et te olete suutelised oma peas segadust likvideerima.

Need, kes teie üle otsustavad, on seda tööd teinud aastakümneid — neil on võimalus võrrelda, teil veel ei ole. Arukas käitumine mõjub teie kasuks, eputamine kahjuks. Kirjandis edvistada ei tohi. Niipea kui see avastatakse, jäta te mulje, et olete maalt ja hobusega.

Kui palju tohib olla isiklik?

Ma ütlesin, et oodatakse teie oma mõtteid, aga on küsimus, kas need mõtted on üldised või on need midagi nii väga isiklikku, et te pole neid varem kellelegi usaldanud. Teil tuleb leida meetod, kuidas olla ühtaegu isiklik ja võimalikult üldine.

Kui räägite kogu aeg "meie" või "nema", pole see päris loomulik, sest enne kõike olete olemas teie ise. Kui te räägite kogu aeg "mina", siis jääb mulje, et teie jaoks ei ole muud maailma olemas. Te olete kohustatud pöörduma ka teiste inimeste mõtete ja sõnade poole.

Tsiteerimine näitab inimese erudit-siooni ja see on alati üks plusspunkt. Kes ei tsiteeri, jätab mulje, et ta ei ole teiste loominguga vastu huvi tundnud. Tsiteerimine näitab, et te arvestate peale enda ka teiste seisukohti.

Kui te kogu aeg rõhutate "mina", siis see ei ole tasakaalus teie kogemuste hul-gaga. Kui te rõhutate, et see oleme "meie", siis kõlab see mõnevõrra õõnsalt. Kirjandi-õpetus on rajatud sellele, et õpita enda kõrval ka muud maailma nägema. Lõpu-kirjand näitab, kui kaugele te oma õpin-gutega olete jõudnud.

See maailm võib olla väga suur ja ootamatusi täis juba niipea, kui oma kodulin-nast välja pääsete. Kirjandis peavad aga avastused olema enne tehtud, kui te kirjan-di lõpetate. Kirjand eeldab, et te teate, kuhu lõpuks välja jõuate.

Niisiis, kirjand sunnib teid tegelema ülesandega, mida nimetatakse planeeri-miseks. Te peate teadma kirjandi pikkust ja ühtlasi, kuidas te selle pikkuse ära kasutate nii, et otsustatakse teie kasuks.

Pealkiri

Praegused kirjanditeemad on tihti antud nipiga. Mõeldud aastal oli ühe kirjandi teemaks "Elu on keemia". Mõelge, kuidas kirjutada inimesest kui keemilisest konst-ruktioonist. Selline teema eeldab eeltead-misi ja oskust mõelda, mida ma nende

Peeter Olesk hoiatab abituriente, et vaba filosoferimine võib olla väga huvitav, ent ei pruugi garanteerida eesmärgi — pääseda ülikooli — saavutamist. Arvo Tammula foto

teadmistega peale hakkam.

Kujutage ette sellise teema sissejuha-tust. Mis oleks esimene lause pärast pealkirja. Lause "On jah." ei ole arutleva kirjandi algus. Pealkirjale peab järgnema teie arvamus, mis mõttes on elu keemia.

Mitte iga pealkiri pole tees. Näiteks "A. H. Tammsaare kui mõistatus" ei ole.

See on probleem, mis on lahendatud, kui suudate näidata, mis mõttes on Tammsaare saladuslik.

Teil tuleb tähelepanu pöörata ka selle-le, kuidas on pealkiri sõnastatud — kas see on küsimus, tees, probleem või mida-gi muud. Esimene viga, mis tehakse, et pealkirja ei loeta korralikult. "Tammsaare kui mõistatus" eeldab, et raskuspunkt on viimasel sõnal, aga mitte sellel, et Tammsaare on suur kirjanik. Probleemiks on, mis pärast see kirjanik on meie mõistatus.

Kirjandi üks eesmärk on välja selgita-da, kui palju te võrrelda suudate ja kas need võrdlused on kujundlikud või analüütilised.

Muidugi tekib teil kiusatus hakata üldistama. Siis tekib küsimus, millega te oma üldistusi tõestate. Teil peab olema vähemalt paar-kolm punkti, mille põhjal te saate öelda, et see on nii.

Millest kirjutamisel lähtuda?

Neid aspekte, millest kirjutades lähtuda, ei ole palju. Need on:

1. Teised inimesed
2. Mina ise
3. Kodu
4. Universum
5. Minevik (mälu)
6. Kujutlus

Milline kirjandi teema ka ei oleks, võite valida nendest aspektidest selle, mida te kõige paremini tunnete.

Teie teadmised universumi kohta on samasugused nagu kõigil lihtsurelikel. Järelikult on suur risk kirjeldada seda nii, et

see oleks usutav. Seepärast kasutatakse universumi puhul kujundeid.

Mineviku puhul aga arvestage, et olete kirjandit lugevast õpetajast noorem ja teie minevikei saa olla nii pikk nagu temal. Tuleb olla väga tähelepanelik, et te ei hakkaks kirjutama millestki sellisest, mida te ei tunne.

Teil on kujutlused või unistused. See on teie trump, aga tingimusel, et suudate neid põhjendada. Niipea kui ei suuda, selgub, et te olete erakordselt naiivne.

Teie trump võib olla mina ise. See on see, mida teate niivõrd-kuivõrd. Aga vältida tuleb autobiograafia kirjutamist. Kui siis on veel kujutlused, mida te ei suuda tõestada, tuleb kahe peale kokku pilvedes liikuv tekst, mille kohta eksami-naator ütleb, et teil on peas suur segadus.

Mida varem te oskate kirjeldada teisi inimesi, seda parem. Teie ümber on kogu aeg teised ja te peate suutma näidata, kuidas need inimesed elavad. See aspekt on kõikide kirjanditeemade juures tähtis.

Sisu

Tekib küsimus, kas sobib uuesti öelda seda, mida kõik teavad. Teatavatel juhtudel seda tuleb teha, sest seda nõuab rituaal. Tuntud asjade meenutamine ei ole viga. Viga on see, kui tuntud asja puhul ei põhjendata, miks seda korratakse.

Ma ei rõhutanud ilmaasjata "mina ise" — dimensiooni, sest see, millega te saate üllatada, on mingi teie isiklik kogemus. Igast asjast ei saa olla isiklikku kogemust. Te pole Tammsaare elusalt näinud, kuid võite Tammsaare tekstist midagi sellist välja lugeda, mille peale keegi teine ei ole tulnud. Te leiate kohti, kus hakata lugejat üllatama sellega, et olete leidlik.

Kujund

Üks koht, kus saab alati üllatada, on huvitava kujundi leidmine. Ütleksin, et lause "Elu on keemia" on ka kujund. Ärge kartke kujundit, aga kartke tautoloogiat

(sõna määratakse tema enda kaudu). Elu veereb nagu hernes — kujund. Elu on elu — tautoloogia.

Ärge hakake kirjandis eksperimenteerima. Ma ei taha sellega öelda, et kirjutage võimalikult lollikindlad kirjandid, vaid et kui hakkate eksperimenteerima, võite korraga avastada, et ei mängi välja.

Parem on olla vanamooline, kui modernist. Ülikooli sisse astudes jäätavad modernistid kõige naljakama mulje. See, kes eputama ei kipu ja püsib originaalsuse teatud raamides, äratas usaldust.

Näited

Palju sõltub sellest, kas oskate tuua näiteid ja kas näide on veenev. Kirjandi kirjutamine on, nagu öeldud, tegelikult plancerimisülesanne. Te peate teadma, kui palju näiteid on tekstis põhjendatud. See tähendab, et peate teadma, kui mitmest probleemist te suudate kirjutada.

Vastus on: ühest. Niipea kui hakkate kirjutama paljudest probleemidest, kirjutate tegelikult mittemillistki.

Te peatute küsimusel, mis pealkirjas on antud väite või teesina, ja nii, et kirjandi lõpus oleks selge, mis on teie vastus. Kirjand on puudulik, kui seal pole vastust küsimusele. Lõpp peab olema mitte sellepärast, et mingi eriline reegelseda nõuab, vaid et kirjand näitab, kas te suudate mingisugusele selgusele jõuda või mitte.

Grammatika

Olen kogu aeg rääkinud kirjandi loogikast, aga pole rääkinud sellest, mida saab lihtsalt parandada — keelest. Esitan teile mõned põhimõtted, mis on lollikindlad igal ajal.

Kirjutades on kasulik lause, mida kirjutate, vaikselt endale ette dikteerida. See paneb sõnajärjestuse paika.

Kui te võõrsõnade ortograafiat ei tea, rääkimata tähendusest, siis kasutage sõnu, mille tähenduses ja õige kirjas olete veendunud. Kasutage jonnakalt oma sõnu. Kuid vältige slängi.

Vältige samade sõnade kordamist lühikesel distantsil. Mängige sünonüümidega.

Kui sõnad "kui" ja "nagu" on võrdluses, siis nende ette koma ei panda. Kui aga võrdlus puudub, pannakse koma.

Miks ma selle eraldi välja tõin? Õpetaja kontrollib teie keeleoskust nende asjade põhjal, mis on talle endale selged. Kuna kogu õpetajate seltskond on õppinud selle reegli järgi, siis seda viga näevad nemad kõige kergemini ja järelikult võivad tõlgendada ka teie kahjuks.

Kas komaga liialdada või ei, see on tegelikult eesti ja vene keele erinevuse probleem. Vene keele survele on eesti keeles koma kasutamine suurenenud. Koma koha leiata siis, kui te lause endale mõttes ette ütlete — paus sõnade vahel on tähistatud komaga.

Arve on numbritena mõtet sisse tuua, kui te teate, et need on täpsed. Niipea kui kasutate arvu valesti, on asi teie kahjuks. See käib ka igasuguste sünniaastate kohta.

Vastu vaielda tohib, kui see on põhjendatud

Kirjand algab pealkirjast. Kirjandis tohib vaielda pealkirjas antud teesi vastu, kui see vastuvaieldamine on põhjendatud. Kuid vastuvaieldamine ei tohi pöörduda teemast mööda kirjutamiseks. Selles mõttes on parem sellist riskantset teed vältida.

Muidugi on teil tuhat tegemist, aga siiski tuleks meele pidada, et kirjandi puhul vaadatakse, kui palju te olete kursis päevapoliitikaga. Seepärast pole lehe jälgimine viga.

Kui ma olen rõhutanud, et kirjand on ratsionaalne, siis päris lõpuks tahaksin öelda, et võtke asja huumoriga. Kirjandis võib teha põhjendatud nalja, kuid ka see võib olla väga libe tee.

KAIRE REILJAN